

Károlyi kastélykertek: határokon átívelő táji örökség

The gardens of the Károlyi palaces: cross border landscape heritage

Dr. BOSTENARU DAN Maria¹, Prof. Dr. FEKETE Albert²

¹„Ion Mincu“ Építészeti és Urbanisztikai Egyetem, Urbanisztikai Kar,
Város- és Tájtervezés Department, Academiei 18-20, 010014 Bukarest, Románia,
<https://www.uauim.ro/departamente/up/>

²Szent István Egyetem, Tájépítészeti és Település tervezési Kar,
Kertművészeti és Kertépítészeti Intézet, Kertművészeti Tanszék,
1118. Budapest, Villányiút 29-43. <https://tajk.szie.hu/>

ABSTRACT

From the headquarters in Carei (RO) the properties of the Károlyi counts extended to Hungary, including Budapest, and Slovakia in the 19th century, along with wealth after Swabian immigration and political involvement. This paper presents mapping methods, literature review and first field trip results from a research in progress regarding to the gardens belonging to Károlyi estates in Fót, Fehérvárcsurgó, Budapest, and Nagykároly (Carei, RO).

KIVONAT

A Károlyi grófok birtokai a 19. században a nagykárolyi (Carei, RO) székhelyről a Magyarországra, Budapestet beleértve, valamint mai Szlovákiára is kiterjedtek, miközben a család vagyona a sváb bevándorlás, valamint a politikai szerepvállalások révén gyarapodott. A kutatás a Károlyi család tájépítészeti és kertművészeti vonatkozású tevékenységét és fejlesztéseit vizsgálja, és a jelen cikk négy Károlyi kastélykertet mutat be, az eddig elvégzett kutatások alapján (Fót, Fehérvárcsurgó, Budapest és Nagykároly).

Kulcsszavak: kertművészet, kastélykertek, Károlyi kastély, táji örökség, tájépítészet

BEVEZETÉS

Nagykároly a 15. században kerül a Károlyiak birtokába, és attól kezdve a nemesi család jelentős szerepet játszik a város fejlődésében. 1482-ben Mátyás királytól engedélyt kapnak a Károlyi-vár megépítésére, s ezzel a fejlesztéssel a család és a város története jelentősen összefonódik. A város és környéke a Rákóczi-szabadságharc alatt nagy károkat szenved. Sok falu elnéptelenedik, a lakosság elmenekül, kuruccá lesz, vagy a harcokban vész el. Így az 1711-es Szatmári béke után a Károlyiak sváb telepeseket hoznak termékeny, de üres földjeikre. A 18-19. század folyamán a család a mai Magyarország, illetve Szlovákia területén is terjeszkedik, birtokokat szerez és felvirágoztatja azokat (1. ábra, 2. ábra, 3. ábra).

A kutatás elsősorban a Károlyi család tájépítészeti és kertművészeti vonatkozású tevékenységét és fejlesztéseit kutatja, amelyeket a korábbi család történeti feldolgozások egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalnak. A Károlyi család építkezéseinek művészettörténeti aspektusait többek között Sisa József dokumentálta [1], aki azonban főként magukat a kastély épületeket és várakat kutatta. Jelen munka a Károlyi kastélykertek kutatásának első eredményeiről számol be.

1. CÉLKITŰZÉS ÉS MÓDSZER

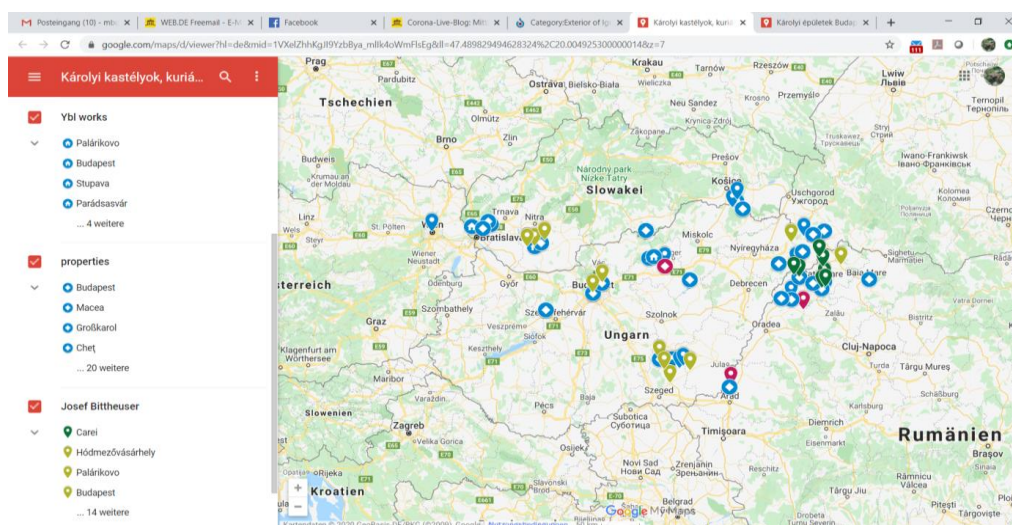
A kutatás célkitűzése a Károlyi kastélykertek minél teljesebb kerttörténeti feltárása, dokumentálása és a kertek örökségvédelmi értékének bizonyítása. Jelen cikk négy kastélykert vázlatos ismertetését tartalmazza, elsősorban a tervezéssel kapcsolatos kerttörténeti részletekből közöl, illetve a kertek jelenlegi állapotára vonatkozó megállapításokat tesz. A vizsgált kertek Budapesten (Károlyi-kert, ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kertje), Fótton, Fehérvársurgón illetve Nagykárolyban (Carei, RO) találhatóak.

A kutatás, módszertanát tekintve, két fő részből áll: történeti kutatásból és terepkutatásból (helyszíni felmérésből).

A fellelt levéltári és irodalmi források alapján végzett **történeti kutatás** igyekszik minél pontosabb képet adni a kutatott kertek kialakulásáról, fejlődéséről. Foglalkozik a kertek táj- és település jelleget és szerkezetet meghatározó szerepével, és vizsgálja mindazokat a táji léptékű kapcsolatokat is, amelyeket a kastélykert kialakításánál, mint adottságokat vettek figyelembe, és amelyek nagymértékben meghatározták a kutatott kastélyok tágabb környezetét képező kistájak arculatát. Természetesen a kutatásban szerepet játszanak a családtörténeti adatok is, hiszen ezek sok esetben közvetlenül csatolhatók a parkok, kertrészek vagy egyes kerti elemek kialakításához, átalakításához.[2]

A **terepkutatás** (helyszíni felvételezés) pontosan rögzíti a jelenlegi állapotot (rajzok, manuálék, GPS-koordináták, növényfelmérés, digitális fotótár stb.), a még fellelhető, menthető értékeket, így helyzetjelentésként szolgál.

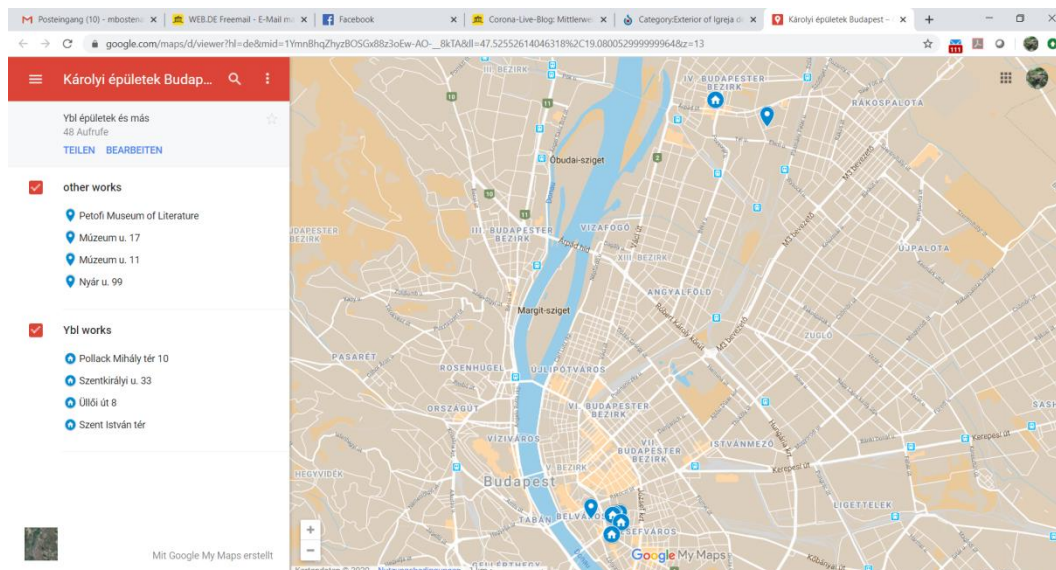
Bár nem mindegyik Károlyi kastélykert látogatható napjainkban, irodalmi és levéltári források, valamint a tulajdonosok, illetve kezelők adatbázisainak felhasználásával és a rendelkezésre álló helyreállítási tervek segítségével objektív áttekintés adható a Károlyi-kertörökség jelenlegi állapotáról. A nagykárolyi kastélykert helyreállításában a szerzők is közreműködtek [3], továbbá három erdélyi Károlyi kastélykert felmérése (Nagykároly, Aradmácsa, Bályok) pedig részét képezte annak az erdélyi kastélykerteket megcélzó kutatásnak, amely 2014-ben EuropaNostra díjat kapott. [2,4]

1. ábra

A Károlyi birtokok és kastélyok elhelyezkedése

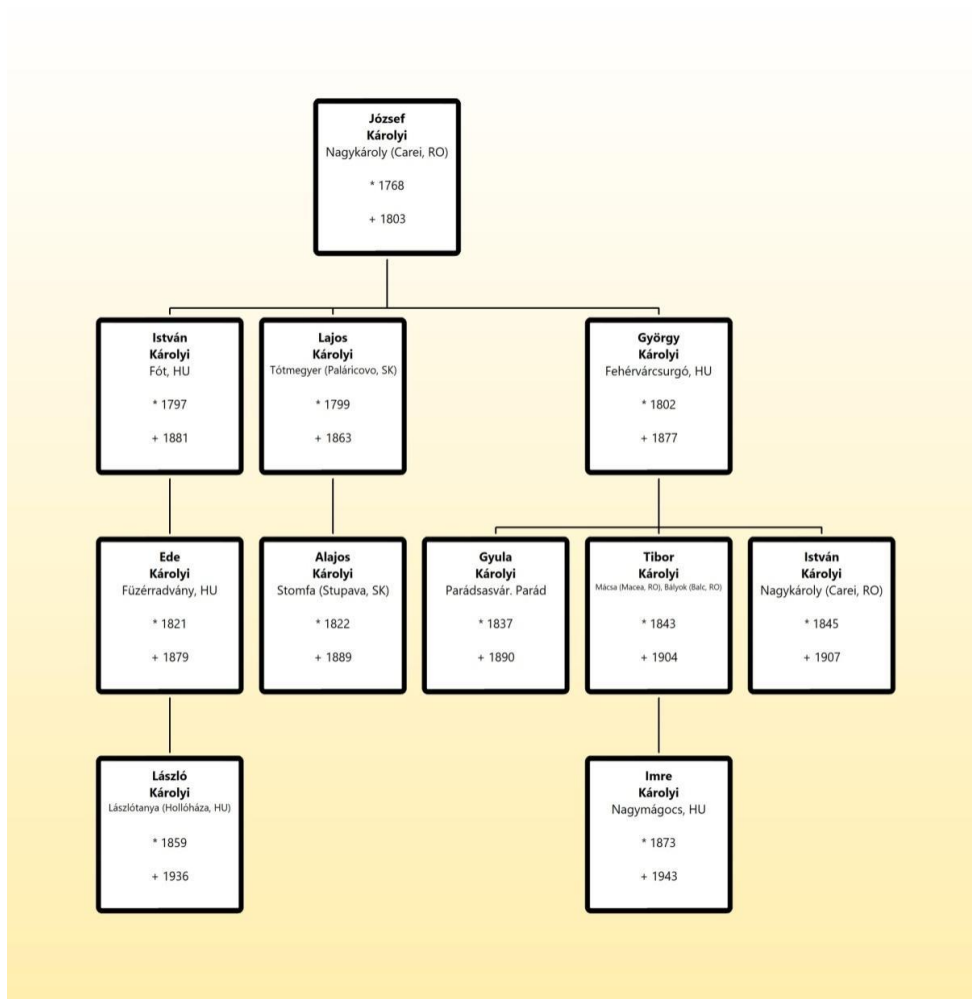
Jelmagyarázat: piros - német által lakott helyeken; ház szimbólum - Ybl Miklós által tervezett vagy áttervezett kastély; világoszöld - Josef Bittheuser által tervezett (meg nem épült) kastély; sötétzöld - Josef Bittheuser által tervezett, megépült kastély
https://www.google.com/maps/d/edit?mid=1VXeIzhhKgJI9YzbBya_mIk4oWmFlsEg&ll=47.42495267266949%2C20.004925299999968&z=8

2. ábra

Károlyi kastélyok elhelyezkedése Budapesten.

https://www.google.com/maps/d/edit?mid=1YmnBhqZhyzBOSGx88z3oEw-AO-__8kTA&ll=47.52550870130922%2C19.080052999999907&z=13

3. ábra

: A Károlyi kastélyok alapítása ([1] után, módosítva)

4. ábra

Fehérvárcsurgói kastély és kert. Foto: Bostenaru M.

2. EREDMÉNYEK

A kutatás eddigi eredményei röviden a következőképpen foglalhatók össze.

Heinrich Koch (1781-1861), osztrák építész legfontosabb kertjei a Károlyi család számára tervezett fehérvárcsurgói (4. ábra) és fóti (5. ábra) kertek voltak [5].

A fóti kert gondozása jelenleg több kívánnivalót is hagy maga után,[6] viszont azon a kastélykerten érhető tetten legjobban Lancelot 'Capability' Brown hatása [7], a tájképi kertek „pictoresque” korszakának jellemvonásaival.

A fehérvárcsurgói kert közelmúltban végzett restaurálásáról több cikk és kritika is megjelent [8] [9]. Károlyi György, az első tulajdonos bízta meg annak idején Heinrich Koch-ot a tervezéssel. A fehérvárcsurgói kert a 20. század elején, 1911-ben Johannes Hein tervei alapján alakították át [8].

Koch tervezte egyébként a budapesti Károlyi palotát is (5. ábra), amelyben a Petőfi Irodalmi Múzeum kapott helyet, és amelynek kertje közparkként funkcionál. A budapesti Károlyi kert (6. ábra) 1768 után, amikor a család birtokába került, barokk kertként volt kialakítva [10], de voltak benne tájképi angol kertreszek is. A 19. században klasszicista átalakításon esett át. 1929-ben Rade Károly tervezte át, 1932 óta pedig közparkként működik. A budapesti hármas metró építésekor a növényzet részben elpusztult. A kertre Kecskésné Szabó Ildikó 1981-ben készített helyreállítási terveket, a barokk valamint angol kert emlékei részben megmaradtak. A közelmúltban 1996-ban Wild László tervei alapján a kert újabb felújításon esett át.

Franz Rosenstingl, aki a nagykárolyi Kalazanci Szent József templomot tervezte, a nagykárolyi kastélyparkra is készített terveket, de ezek nem valósultak meg [11]. Viszont létezik kapcsolat a budapesti barokk tervek és Rosenstingl ausztriai tervezői tevékenysége között, aki a Melk-ikolostor kertjeit tervezte. A Nagykárolyi kastély és utólag a kastélykert (7. ábra) európai uniós együttműködés keretében újult meg: a kastély a „REGIO Northern Transylvania medieval fair circuit– Károlyi Castle in Carei, Károlyi Castle (fortress) in Ardu, Satu Mare” (2009-2012) [12] projekt keretében. A kastélykert a „Common revitalization of protected historical gardens in Carei and Géberjén” HU-RO projekt keretében (a projekt kapcsán a magyarországi Geberjénben megújított Jekai-kúria is egykor Károlyi Ferenc tulajdona volt). A nagykárolyi kastélykert, mint dendrológiai park van nyilvántartva. A kastélykertben emlékkő utal a svábok betelepítésére.

5. ábra

A főti kastély kerti homlokzata és a kerti tó egy részlete a szigettel. Fotó: Fekete A. (2012)

6. ábra

Budapesti Károlyi palota és kert. Foto: Bostenaru M.

7. ábra

Nagykárolyi (Carei, RO) kastély és kastélykert. Foto: Bostenaru M.

3. A KUTATÁS FOLYTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGE

A Károlyi család kertművészeti szempontból is jelentős örökséget alkotott, s ennek az örökségnek fontos elemei még felkutatásra várnak: jelen cikk tárgyát képező helyszíneken kívül még két romániai (aradmácsai, bályoki), négy magyarországi (nagyágocsi, füzéradványi, holláházai/lászlótanyai, parádsasvári) és két szlovákiai (tótmegyeri és stomfai) helyszínen. Így ezt az első kutatási fázist továbbiak követik, s ezek a levéltári kutatások mellett terepmunkára épülő felmérésekkel, valamint interjúkkal, kerekasztal megbeszélésekkel, összehasonlító tanulmányok készítésével stb. egészülnek ki.

KÖSZÖNET

A kutatás Domus magyarországi, valamint szülőföldi ösztöndíj keretében zajlik, amelyért a szerzők ezúton mondanak köszönetet.

IRODALOM

1. SISA, József 2004: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában, MTA doktori értekezése. Accessed May 25, 2020. <https://core.ac.uk/download/pdf/35134467.pdf>
2. FEKETE, Albert 2007: Az erdélyi kertművészet. Maros menti kastélykertek. Művelődés Műhely. Kolozsvár.
3. FEKETE, Albert et. al (2012): Revitalizarea gradinii aferente Castelului Károlyi din Carei, jud. Satu Mare. Beneficiar: Unitatea administrativ teritoriala Municipiul Carei, cu sediul în orașul Carei, str. 1 Decembrie 1918, nr. 17.
4. FEKETE, Albert 2012: Az erdélyi kertművészet. Szamos menti kastélykertek. Művelődés Műhely. Kolozsvár.
5. ALFÖLDY, Gábor 2016: Lancelot 'Capability' Brown's impact on landscape design in Hungary, Garden History 44. 125-39. Accessed May 20, 2020. www.jstor.org/stable/44988373.
6. PINTÉR, Alexandra Viktória 2017: A fői Károlyi-kastély angolkertje, Orpheus Noster, IX/4.65-81. Accessed May 20, 2020. http://epa.oszk.hu/03100/03133/00028/pdf/EPA03133_orpheus_noster_2017_04_065-081.pdf.
7. FATSAR, Kristóf 2016: Hungarian garden tourists in search of Lancelot Brown's legacy. Garden History 44. 114-24. Accessed May 20, 2020. www.jstor.org/stable/44988372.
8. OMBÓDI, Lili 2020: Magyar Magnificence. Historic Gardens Review, 33. 9-13. Accessed May 20. www.jstor.org/stable/44790118.
9. *** 1996. Communiqués, European Gardens, 2. 60-61. Accessed May 20, 2020. www.jstor.org/stable/44784416.
10. FATSAR, Kristóf 2008: Magyarországi barokk kertművészet, Helikon, Budapest.
11. FATSAR, Kristóf 2000: Franz Rosenstingl als Gartenarchitekt in Ungarn, Die Gartenkunst 12/1. 153-160. Accessed May 25, 2020. http://academia.edu/2544444/Franz_Rosenstingl_als_Gartenarchitekt_in_Ungarn.
12. BOSTENARU DAN, Maria 2013: The presence of the forest in the city of Karlsruhe, Germany and Carei, Romania – occasion for cultural events, Argument 5/1. Accessed May 25, 2020. <https://argument.uauim.ro/en/issues/5/116/>.